

FARENDE FANTER

Fra Wikipedia, den frie encyklopedi

Fant (flertall *fanter*, hunkjønn *fente*) er den tradisjonelle betegnelsen på folk som ikke var bofaste i det gamle bondesamfunnet. Fantebegrepet kunne i visse områder brukes videre og romme alle som ikke var fra bygda eller dalen, da med en noe nedsettende klang. Innflyttere fra byene kunne kalles «byfant» eller «byfente». Prestedattera Olea Crøger og søstrene hennes, født og oppvokst i Telemark, ble omtalt som «Crøgerfæntun'» av bygdefolket.

I nyere tid er begrepet ofte assosiert med tater og skøyere (skøyere ble kalt *fant* på Sørlandet), så vel som alkoholikere og narkomane. Rett og slett folk fra de laveste sosiale klassene, som gjerne skiller seg ut ved å være ustelte. Eilert Sundt påpekte i sine undersøkelser at det var to hovedtyper av fant. På den ene siden fantes det småtravere eller skøyere. På den andre siden var taterne, omtalt som «storfanter» eller «stortravere».

Ivar Aasen prøver i sin ordbok å gi en forklaring på hvor ordet skriver seg fra. Her skriver han: «I nyere skrifter er ordet (fant) også brukt for Tater ellr Zigeuner; men dette er feilagtig, da "fant" ikke betegner noget Folkeslag. Gammelnorsk *fantr* er en ung tjener, en ærindssvend; vel egentlig utgaaet fra italiensk *fante*: Tjener, Yngling, Soldat (infanterist)... den slette betydning har vel utviklet sig af begrepet om en fattig Yngling eller Tjener, der opfører sig som en Herremand og saaledes tilvender sig en ufortjent anseelse.»

Fant er også navn på en eldre norsk svarthvitfilm med Alfred Maurstad i hovedrollen . En kjent slått fra Setesdal heter *Fanten*, mens en like kjent slått fra Telemark kalles *Fenta*. Aslaug Vaa har i diktet *Uppi Måneskin* en varm og vill skildring av et nyforelska fantepar.

TATERE – folkegruppe

Fra SNL v/ Ragnhild Schlüter

I. Navnet. Gjennom århundrer har det i Norge eksistert en egen folkegruppe som sto utenfor det vanlige samfunnet, nemlig taterne. De kan defineres som en etnisk minoritetsgruppe. De fleste taterer opplever seg som en særskilt minoritet, og de har av samfunnet alltid blitt behandlet som det. Taterer flest har også en forestilling om felles opprinnelse. De har en særskilt historisk bakgrunn, et eget språk, egne tradisjonelle ervervsformer og spesielle kulturtrekk. Taterne har dessuten en levemåte der reising, samhold og slektsfølelse er sentrale trekk, og de har en friere livsstil og uavhengighet enn det som har vært vanlig i det bofaste samfunn.

Navnet tater er en gammel betegnelse på sigøynere. Da sigøynerne kom til Norden i begynnelsen av 1500-tallet, trodde man at de stammet fra Tataria, derav navnet tatar eller tater, som er et tyrkisk navn på en mongolsk folkegruppe i Russland. Betegnelsen tater ble etter hvert også brukt om andre omstreifende personer, av ulik opprinnelse, men det er i dag vanlig å se taterer og sigøynere som to forskjellige etniske grupper.

Taterne har fått forskjellige navn i ulike deler av landet. På Sørlandet ble de kalt for «fant» og på Vestlandet «splint». På Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge var det vanligvis tater som ble brukt. Folkelige betegnelser var også «fark» eller «fuss». Fellesnavnet «omstreifer» ble brukt av myndighetene, i lover og offisielle dokumenter. Selv kalte folkegruppen seg *reisende*, eller *vandriar*.

II. Geografisk utbredelse. Langs kysten, fra Larvik til Ålesund, utviklet de reisende en særegen livsform. Fantene på Sørlandet og splintene på Vestlandet reiste med skøyter eller dekksbåter, som de bodde i med hele familien, til dels både sommer og vinter. Her både sov og arbeidet de. De levde av småhåndverk og handel. Skøytene var fantenes hjem gjennom århundrer. Hvor

lenge de har seilt på kysten, vet ingen, men båttypene må ha forandret seg gjennom tidene. På Østlandet, i Trøndelag og i Nordland reiste taterne vanligvis med hest og vogn. Reiserutene gikk gjennom flatbygdene, de sentrale dalførene og over fjellovergangene. Det var strabasiose reiser over store avstander. Ofte kunne flere familier reise i følge. Om vinteren brukte taterne hest og slede. Om våren dro mange taterer ned til fjorden. Her byttet de ofte hestene i båt. Utover sommeren besøkte de skjærgården i Møre og Romsdal, Trøndelag og Nordland, særlig på Helgelandskysten. Noen steder bærer navn som forteller at taterer la til der, som for eksempel «Taterstøa». En del taterer foretrakk imidlertid å benytte lokalbåten om sommeren. Om høsten solgte mange båtene igjen og kjøpte hester, som de reiste med i innlandet utover vinteren. Slik fantes det en viss årsrytme og en viss regional sammenheng i reiserutene. Mange taterer overnattet på skystasjoner om vinteren. Noen av disse stasjonene hadde egne små stuer for reisende, såkalte «fantestuer», for eksempel på Fokkstua og Hjerkin på Dovre. Fjellstuer kunne ha egne «fantesenger» for taterer.

III. Opprinnelse. Mange forskere har gjennom tidene vært opptatt av taternes opprinnelse. Noe sikkert svar har vi imidlertid ikke. Dertil er kildematerialet hittil for sparsomt. Samfunnsforskeren Eilert Sundt (1817–1875) hevdet i sin bok *Fante- eller landstrygerfolket i Norge* i 1850 at «fantefolket» opprinnelig besto av to stammer: «storvandringene» som han kalte taterer, og «småvandringene» eller «skøyere», også kalt «meltravere». Storvandringene mente E. Sundt var sigøynere, eller ætlinger av disse. Han begrunnet dette med likhetstrekk mht. levevis, næringsgrunnlag og språk. Dessuten hadde denne gruppen et mørkt og fremmed utseende. Småvandringenes opprinnelse var, ifølge E. Sundt, mer tvilsom. Denne stammen skilte seg ikke sterkt ut fra den norske befolkning hva utseende angikk. Deres reiser var av mindre omfang, og deres erverv hadde en annen karakter. Dessuten hadde språket deres andre røtter. Eilert Sundt antok at omstreifende personer mot slutten av middelalderen hadde bredt seg fra Tyskland over hele Vest- og Nord-Europa og også til Norge, og her hadde de blandet seg med innenlandske omstreifere. Slik oppsto gruppen «småvandringene». Disse to stammene, storvandringene og småvandringene, smeltet etter hvert mer og mer sammen, men bevisstheten om forskjellen var til stede. Det norske «fantefolket» skulle således, ifølge Eilert Sundt, være oppstått som en blanding av asiater, fremmede europeere og norske omstreifende personer.

Senere forskere i hele Norden kom fram til andre resultater. Gjennom flere slektskapsstudier viste de at taterne ikke kunne stamme fra sigøynerne. I stedet la de vekt på sosiale mekanismer og påviste at de fleste personer og slekter som ble gransket bakover i tid, syntes å ha blitt utstøtt fra det etablerte samfunn av forskjellige årsaker (jmfør Kaspar Flekstad: *Omstreifere og sigøynere*. Aschehoug 1949).

Det utenlandske element ble antatt å komme fra svenske omstreiferfolk, som hadde rekruttert vandrere fra mange europeiske folkeslag, ikke minst som et resultat av de mange krigene i Europa. De forskere som ble engasjert i spørsmålet om taternes opprinnelse, kom til ulike konklusjoner som et resultat av at forskjellige tilnæringsmåter ble lagt til grunn. Filologisk viser taternes språk romani påvirkning fra sigøynernes romanès, mens genealogiske studier viser tilknytning til personer av norsk opprinnelse. Men slike slektskapsstudier er blitt kritisert for manglende dybde i undersøkelsene, slik at sikre konklusjoner ikke kan trekkes. Når det gjelder taternes opprinnelse, hersker det altså ulike teorier blant forskerne, og også blant taterne selv. Til nå lar det seg ikke gjøre å trekke noen helt sikre konklusjoner.

IV. Språk. Taterne har egne språk som kalles romani og rodi. Romani snakkes av taterer og har størst utbredelse i Trøndelag og på Østlandet. Ordet romani er av indisk opprinnelse. Ordforrådet i romani har røtter i mange språk, både av asiatisk og europeisk opprinnelse, for eksempel indiske språk, persisk, armensk, gresk, slaviske og germanske språk som tysk, norsk og svensk. Ordene i romani bøyes etter det norske språks grammatiske regler. Det eksisterer dialektforskjeller innen romani, hovedsakelig mellom områdene nord og sør for Dovre. Rodi ble snakket av «fantene» og «splintene» og var utbredt over hele Sør- og Vestlandet. Rodi har meget til felles med det danske skøyerspråket *rotvelsk* og det tyske *Rotwelsch*, som tales av de tyske reisende, *die Jenischen* – også kalt *Landfahrer*. Rodi går ikke lenger tilbake enn til slutten av middelalderen. Rodi har et stort innslag av lånord fra romani, ord av norsk opprinnelse, samt

lånord fra en rekke forskjellige europeiske språk. Det er også kommet et tilsig fra latin. Vi kan skille mellom vestlandsrodi og sørlandsrodi, ut fra visse særdrag. Det er mange lingvistiske skillemerker mellom romani og rodi. Romani har holdt sterkere på det tradisjonelle, mens rodi har vist større evne til «lån» utenfra og til nyskaping innenfra. Rodi er nå imidlertid forsvunnet, mens romani blir vedlikeholdt i mange slekter, som en bekreftelse på at de tilhører et eget folk.

V. Erverv. Taterne er i historien ofte ensidig blitt omtalt som en parasittisk gruppe, som snyltere på storsamfunnet. Det er å undersøke verdien av deres erverv. Det var behov for de varer taterne produserte og de tjenester de ytte på landsbygda i Norge.

Mennene hadde gjerne et yrke, som også ble nedtegnet i folketellingene. Mange var spesialister på hester. Noen var hesteskjærere, det vil si de kastret hester. Det var behov for vallaker (kastret hingst) i by og bygd. Noen taterne var regimentshesteskjærere ved et dragonregiment. Andre var hovsmeder og hovslagere. Også de kunne være tilknyttet et regiment i det militære. Andre taterne byttet og handlet med hester, eller de kurerde dyrene. De kalte seg da hestedoktor eller kursmed. Mange taterne ernærte seg av småhåndverk, slik som å lage kammer i tre og bein, eller skjeer i horn. Det var også bruk for gjørtlere i det norske bondesamfunn, dvs. slike som kunne støpe i metall og lage for eksempel beltespenner, deler av seletøy, knapper til skarpe kuhorn, eller bjeller. Andre drev med trådarbeid og laget for eksempel visper. Mange taterne bandt vevskjeer, eller skar garnnåler, til å bøte garn med. Dette var et finhåndverk som krevde presisjon og øvelse. Det var varer som bygdesamfunnet hadde stor nytte av.

Noen taterne spesialiserte seg på kobberslagning og fortinning av kobberkjeler. Taterne må ha vært de første *blikkenslagere* i bygdesamfunnet. De laget trakter og blekkspann, til utskifting av tunge, hjemmelagede trekjølere og bøtter. De hamret blekk og laget stekeformer, vaskebaljer og siler. Taterne holdt således i gang et «serviceapparat», særlig de som hadde sine faste ruter gjennom daler og bygder.

Noen taterne reparerte klokker, som de byttet eller solgte på markedet. Andre laget og solgte kniver, med slirer av ulike metaller, prydet med fin gravering i vakre ornamenter. Også kvinnene utøvde forskjellige erverv og bidro på den måten til underhold av familien. En del taterkvinner kunne kurere både mennesker og dyr for ulike sykdommer. De hadde god innsikt i bruk av urter og helbredende planter. Denne kunnskapen ble overlevert fra generasjon til generasjon. Andre spådde folks framtid. Disse kvinnene var ofte meget gode menneskekjennere, med stor psykologisk innsikt. Noen kvinner var korgmakere. De laget for eksempel flatbrødkorger i teiger, eller flettet dekorasjonsgjenstander av strå, som de solgte. Mange kvinner laget også forskjellige tekstiler som de solgte til bygdefolket. Kvinnene strikket, heklet, sydde eller broderte ting for salg. Andre vevet ullbånd. Noen samlet dun ved kysten og fikk laget dyner av den, som de solgte. Handelsvirksomheten foregikk vesentlig som dørsalg og omfattet også mennenes produkter. Markedet var spredt over store områder, og omførselshandelen var tilpasset en ambulerende livsform.

Karakteristisk for taternes yrkestradisjoner er kontinuitet og tilpasning. Kontinuitet i forhold til redskap og råstoff, tilpasning i forhold til skiftende markedsbehov. Det var vesentlig at råstoffene skulle være lett tilgjengelige og så billige som mulig, redskapene enkle og lette å transportere. Gjennom sine yrker og gjennom handelsvirksomheten var taterne formidlere av kunnskaper og nyheter. De spredte informasjon om nye redskaper og oppfinnelser til avsidesliggende steder og lukkede bygdesamfunn. De lå ofte foran sin tid og kom på den måten til å bidra til utviklingen i det gamle bondesamfunnet.

Folkemusikken og gammeldansmusikken har også vært en viktig inntektskilde for de reisende. Felespillerne ble engasjert som dansespillere. De spilte i bryllup, på dansefester på lokalet, i foreninger og på markedet. Noen var også konsertmusikere. Trekkspill og lirekasse, også kalt positiv, ble først tatt i bruk i annen halvdel av 1800-tallet. I visetradisjonen var gitaren det vanligste akkompagnementsinstrumentet. Tatervisene ble vanligvis ikke framført offentlig, men brukt innad i gruppen. Visenes vandring har foregått ved muntlig overlevering fra generasjon til generasjon.

Visesangen bidro til å styrke samholdet i gruppen, særlig når tekstene var på romani. Munnspill ble også brukt i visesammenheng, men ikke først og fremst som et akkompagnementsinstrument.

VI. Forholdet til myndighetene. Myndighetenes politikk overfor taterne har alltid hatt som mål å få dem bort, ved utvisning og forfølgelse, eller ved å få dem til å oppgi sin sosiale og kulturelle identitet, gjennom ulike tiltak. Legitimering av denne politikken var basert på en definisjon av taternes kultur som negativ, til skade for folk og land, også for taterne selv. Mange trekk fra historien illustrerer dette.

Under Christian III (1536–59) kom den første lovbestemmelse som siktet mot å utvise taterne fra Danmark–Norge. Denne bestemmelsen ble innskjerpet gjentatte ganger under Christian IV (1588–1648). I 1589 ble det bestemt at når et omstreiferfølge ble pågrepet, skulle anføreren straks henrettes uten lov og dom og resten av følget føres ut av landet. Christian IVs Norske Lov av 1604 hadde også strenge bestemmelser om «taterne», og en lov av 1643 fastsatte at det skulle være årlige «inkvisisjoner», det vil si fantejakter, etter «løsgjengere og tiggere». Denne loven innførte også innenlandsk *passtvang*. Heretter måtte personer som reiste utenom sitt hjemlige fogderi, ha pass underskrevet av fogdene eller av politimesteren i byene. Det ble forbudt å flakke omkring uten fast arbeid. Gjennom disse passene kunne myndighetene føre kontroll med taterne og følge nøye med i deres bevegelser. Det ble stadig vanskeligere å opprettholde en reisende tilværelse. Særbestemmelsene om «taterne» kom også inn i C.5. no. lov 1687.

Organisert jakt på omstreifende personer er kjent i Norge fra begynnelsen av det 18. århundre. Det folkelige uttrykket for slike inkvisisjoner var «fantejakter». I 1710 ga et kongelig reskript melding til amtmenn og fogder om en slik forestående jakt. Den skulle foregå samtidig i alle de tre sørlige stift. Etter hvert forordnet myndighetene årlige fantejakter. Taterne var nærmest betraktet som fredløse. De ble jaget fra bygd til bygd, og dersom de ble pågrepet, ble de satt i fengsel på festningene. For hver bygd ble det ansatt en bygdevevter som skulle holde bygda fri for uvedkommende omstreifere. I bygdespråket ble han kalt «ståtarkonge» (se *stodderfogd*). Fattigkommisjonen i kommunene fryktet at fattige omstreifere skulle få hjemstavsrett der. Det ble derfor en viktig oppgave for «ståtarkongen» å holde slike personer borte fra bygda, helst jage dem over kommunegrensen. Påbudet om «ståtarkonge» ble opphevet i Danmark og Norge i 1803 og omgjort til en frivillig ordning for bygdene. Men ordningen var i full funksjon helt til 1920 og flere år etter den tid.

Da *tukthusene* og slaveriene ble opprettet i Norge på midten av 1700-tallet, var det ikke minst «fantefolket» man hadde i tankene. Tiltakene var primært rettet mot taterne. Samfunnet skulle nå nyttiggjøre seg deres arbeidskraft. Dessuten skulle frihetsberøvelsen virke avskrekkende på «arbeidssky» personer. Det ble opprettet et tukthus i hver stiftsstad (se *tukthus*). Taterne ble satt inn der for løsgjengeri, betleri, bedrageri, tyveri, kvakksalveri og for samliv uten vigsel. I tukthuset foregikk også opplæring. Taterne fikk kristendomsundervisning, slik at de kunne bli konfirmert. Mange taterne foretrakk et opphold på tukthuset framfor å bli dømt for ugift samliv. Det nye i tiden var altså frihetsberøvelse, som avløste forvisninger og vanærende straffer. Taterne skulle disiplineres, gjøres til samfunnsnyttige borgere og dessuten forberedes til konfirmasjon, med andre ord assimileres.

Til slaveriene ble taterne sendt for grovere «forbrytelser». På 1700- og 1800-tallet var det en forbrytelse å tigge eller streife omkring på veiene. Gjorde man det, ble man satt i tukthuset eller slaveriet. Det kunne også dreie seg om andre forbrytelser. Bare menn kom til slaveriene. Vilårene der var langt hardere enn i tukthuset og straffene lengre. Slavene var hovedsakelig beskjeftiget med festningsarbeid på vollene eller et annet sted.

Myndighetenes politikk overfor taterne på 15-, 16-, 17- og delvis på 1800-tallet var preget av forfølgelse og diskriminering, av restriktive lover og bestemmelser, av forvisning, utelukkelse og frihetsberøvelse. Politikken var basert på et negativt syn på taterne, og den hadde en klar målsetting; en fullstendig assimilasjon, det vil si en utslettelse av taternes kultur og levevis.